

Μανδραγόρας

ΤΕΤΡΑΜΗΝΙΑΙΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΓΙΑ ΤΗΝ ΤέΧΝΗ ΚΑΙ ΤΗ Ζωή | Τεύχος 41 | Νοέμβριος 2009

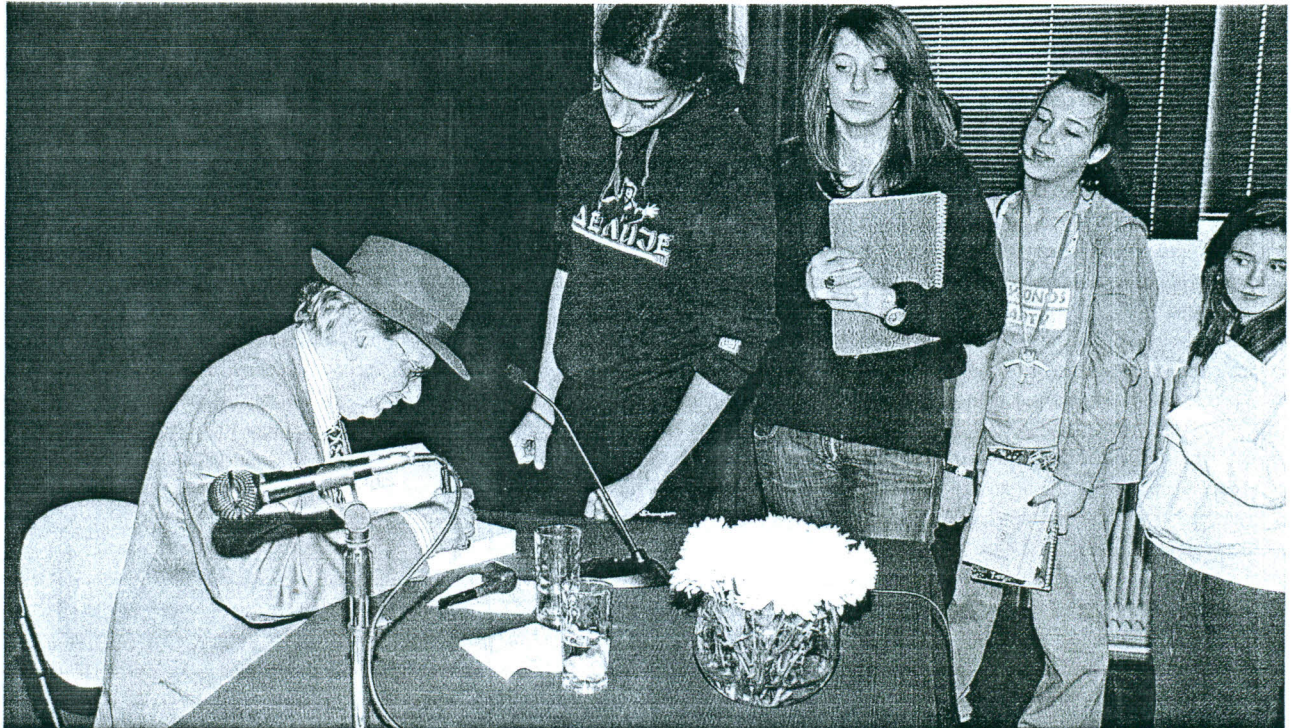
❖ Μια συζήτηση μαθητών Λυκείου
με τον συγγραφέα **ΒΑΣΙΛΗ ΒΑΣΙΛΙΚΟ**

Το αιθαλές Φύλλο

Μια συζήτηση μαθητών Λυκείου με τον συγγραφέα **Βασίλη Βασιλικό**

Συντονισμός: ΣΤΑΘΗΣ ΚΟΥΤΣΟΥΝΗΣ

Στάθης Κουτσούνης: Σήμερα, παιδιά, μας τιμά με την παρουσία του ο συγγραφέας Βασίλης Βασιλικός. Ο Βασίλης Βασιλικός είναι κατεξοχήν πεζογράφος, παρότι έχει γράψει και θεατρικά έργα και δοκίμια και ποίηση. Εμφανίστηκε στα Γράμματα το 1949, σε ηλικία λίγο μικρότερη από τη δική σας, με τη δημοσίευση ποιημάτων του στην εφημερίδα «Μακεδονία». Στη συνέχεια, φοίτησε στη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, στη Δραματική Σχολή του Πανεπιστημίου του Yale και στη Σχολή Τηλεοπτικοθεσίας της RCA στη Νέα Υόρκη. Το διάστημα 1960-1967 εγκαταστάθηκε στην Αθήνα, όπου συμμετείχε σε κάποιες κινηματογραφικές παραγωγές, αξιοποιώντας τις σπουδές του στη σκηνοθεσία. Στη διάρκεια της δικτατορίας έφυγε από την Ελλάδα και έζησε στην Αμερική και σε πόλεις της Δυτικής Ευρώπης, κυρίως όμως στο Παρίσι, όπου και ανέπτυξε μαζί με άλλους αυτοεξόριστους Έλληνες πολιτική και αντιστασιακή δράση. Επέστρεψε στην Ελλάδα το 1974 και εργάστηκε ως συντάκτης σε διάφορες εφημερίδες. Ίσως έχετε προσέξει ότι διατηρεί ακόμη και σήμερα στήλη στην εφημερίδα «Ελευθεροτυπία». Στη συνέχεια, έζησε και πάλι στο Παρίσι ως εκπρόσωπος της χώρας μας στην UNESCO, όπου με δική του πρόταση καθιερώθηκε η 21η Μαρτίου ως Παγκόσμια Ημέρα Ποίησης. Εδώ και πολλά χρόνια, παρουσιάζει στην κρατική τηλεόραση το *Άξιον εστί*, μια εκπομπή για το βιβλίο. Είναι μέλος του Διεθνούς Κοινοβουλίου Συγγραφέων, με έδρα το Στρασβούργο, ενώ κατά το διάστημα 2001-2005 διετέλεσε πρόεδρος της Εταιρείας Συγγραφέων.

Το πρώτο πεζογράφημα του Βασιλικού εκδόθηκε το 1953 με τίτλο *Η διήγηση του Ιάσωνα*. Το 1961 κυκλοφόρησε η αριστουργηματική τριλογία του: *Το Φύλλο*, *Το Πηγάδι*, *Τ' Αγγέλιασμα*, από την οποία εσείς διαβάσατε το *Φύλλο*. Από το 1963 μέχρι σήμερα έχουν εκδοθεί πάνω από 100 βιβλία

του, πράγμα που τον κάνει να είναι ο πολυγραφώτερος σύγχρονος Έλληνας συγγραφέας και ίσως ένας από τους πολυγραφώτερους συγγραφείς όλων των εποχών. Είναι, επίσης, ο τέταρτος κατά σειρά περισσότερο μεταφρασμένος σε άλλες γλώσσες Έλληνας συγγραφέας, μετά τον Καζαντζάκη, τον Ρίτσο και τον Καβάφη. Ανάμεσα στα έργα του συγκαταλέγονται οι *Φωτογραφίες*, η *Μυθολογία της Αμερικής*, το γνωστό *Z*, το οποίο αναφέρεται στη δολοφονία του Λαμπράκη, ο *Γλαύκος Θρασάκης*, το *Τελευταίο αντίο* και πολλά άλλα, δεν έχουμε χρόνο να τα αναφέρουμε. Τα έργα του, σχηματικά και φιλολογικά, χωρίζονται σε δύο κατηγορίες. Στην πρώτη ανήκουν εκείνα στα οποία ο Βασιλικός, με αναδρομές της μνήμης και συνειρμούς, και οπωσδήποτε με τρόπο νευτερικό, προσπαθεί να αναδείξει το εγώ του συγγραφέα και τη σχέση του με τα αφηγηματικά πρόσωπα. Εδώ εντάσσεται και η νουβέλα την οποία διαβάσατε. Στην άλλη κατηγορία ανήκουν τα λεγόμενα πολιτικά έργα, τα οποία εκτυλίσσονται με τη μορφή χρονικών, όπως το *Z*, όπου η μυθοπλασία παρακολουθεί τα συγκεκριμένα γεγονότα. Ο Βασιλικός είναι βιωματικός και άμεσος συγγραφέας, ενώ το έργο του διαποτιζείται από μια πικρή ειρωνεία· οι ήρωές του, κινούμενοι με ζωντάνια και πρωτοτυπία, αγωνίζονται ενάντια στις κοινωνικές συμβάσεις, όπως θα διαπιστώσατε και στο *Φύλλο*.

Στην *Τριλογία* έχουμε τρεις αυτοτελείς νουβέλες, οι οποίες εκδόθηκαν ιδιωτικά το 1961 και την ίδια χρονιά και οι τρεις μαζί σε έναν τόμο ως μια τριλογία. Η *Τριλογία* τιμήθηκε το 1962 με το Έπαθλο Κώστα Ουράνη από την «Ομάδα των 12», στην οποία σημειωτέον ανήκε και ο εδραιωτής αυτού του Σχολείου, ο Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος, ο οποίος είχε διακρίνει από πολύ νωρίς στο έργο του νεαρού τότε Βασιλικού έναν σπουδαίο συγγραφέα. Κύριε Βασιλικέ, έχετε το λόγο.

Βασίλης Βασιλικός: Σας ευχαριστώ. Πριν μιλήσουμε για το συγκεκριμένο βιβλίο, που θα 'θελα ν' ακούσω πολύ τις εντυπώσεις σας, να σας πω δυο λόγια για μένα. Επειδή έχω πατέρα από τη Θάσο και μητέρα από την Καβάλα, έπρεπε να τα συνδυάσω και είπα ότι γεννήθηκα στο φέριμπोट. Οπότε και οι δυο ήταν ικανοποιημένοι. Το ερώτημα που συνήθως μπαίνει είναι πώς έγινα συγγραφέας, τι κάνει κάποιον να γράψει. Είναι το αναπάντητο ερώτημα, που δεν μπορώ να απαντήσω. Πιστεύω ότι για να γράφει κανείς πρέπει να έχει κάποια ανωμαλία. Γιατί δεν μπορείς σώνει και καλά να κλειστείς σ' ένα δωμάτιο με τέσσερις τοίχους και να πεις θα παράξω εκ του μη όντος το ον. Αυτό δείχνει ότι υπάρχει μια έλλειψη. Ποια ήταν για μένα; Λοιπόν, ήμουν μια χαρά παιδί στην ηλικία σας. Έπαιζα ποδόσφαιρο στα αλώνια, της Θεσσαλονίκης πάντα, κλέβαμε δαμάσκηνα, πηγαίναμε σινεμά, όπου βλέπαμε κάτι ωραίες γυναίκες του Χόλυγουντ, ας πούμε την Ester Williams —την εποχή εκείνη, καταλαβαίνετε, οι σχέσεις των δύο φύλων δεν ήταν τόσο εύκολες. Και μια μέρα αρχίζουν και μου πέφτουν τα μαλλιά από ψωρίωση. Οι δικοί μου με πήγαν στη Δράμα, όπου υπήρχε ακτινολογικό, για να με ακτινοβολήσουν. Με ακτινοβόλησαν, λοιπόν, σταμάτησαν να πέφτουν τα μαλλιά, αλλά ταυτόχρονα εγώ γύρισα από τη Δράμα στην Καβάλα αλλιώτικος, εσωστρεφής πια. Δεν έβγαίνα έξω και άρχισα κλεισμένος σ' ένα δωμάτιο να διαβάζω. Χρόνια αργότερα, ρωτώντας έναν διάσημο γιατρό, μου είπε ότι τότε οι ακτινοβολίες ήταν πολύ επικίνδυνες και σου καταστρέψαν τα υγιή κύτταρα του εγκεφάλου σου. Οπότε, να πώς έγινα συγγραφέας. Και μια μαμά, όταν το είπα, έρχεται και μου λέει: πού είναι αυτό το ακτινολογικό να στείλω το γιο μου;

Εν πάση περιπτώσει, σήμερα είμαι πολύ χαρούμενος που βρίσκομαι σ' αυτό ειδικά το σχολείο, διότι ο πρώτος που έγραψε γι' αυτό ήταν ο ιδρυτής του σχολείου αυτού, ο Ι. Μ. Παναγιωτόπουλος, χαρακτηριζοντάς με μια ολόδροση παρουσία στα Γράμματά μας. Αυτό δεν μπορώ να το ξεχάσω και του το χρωστώ για πάντα. Όταν τελείωσα το σχολείο —πήγα

στο Ανατόλια της Θεσσαλονίκης— ο πατέρας μου μου λέει: και τώρα τι θα κάνεις; Λέω, θα γίνω συγγραφέας. Μου απαντάει, βρες μου κανέναν άλλον που να έγινε μόνο συγγραφέας και δε σπούδασε. Κατεβάζω εγώ εγκυκλοπαίδειες, κανέναν, όλοι ήτανε σπουδαγμένοι... Και εντόπισα δύο, τον Καζαντζάκη και τον Δημοσθένη Βουτυρά. Και μου λέει ο πατέρας μου, ο οποίος ήταν άνθρωπος μορφωμένος, ο Καζαντζάκης πήγε στα νομικά και μετά έκανε κι άλλα πράγματα. Ο Βουτυράς πέθανε στην ψάθα... Εσύ; Ε, του έκανα το χατίρι, πήγα στα νομικά, τελείωσα, του χάρισα το δίπλωμα. Και μετά έβγαλα το πρώτο μου βιβλίο, όπως είπατε, το '53, και το δεύτερο το '56, ήταν αυτοεκδόσεις. Το δεύτερο, τα *Θύματα Ειρήνης*, έγινε και σίριαλ πριν από μερικά χρόνια, ένα φρικτό σίριαλ. Και το τρίτο ήταν η τριλογία, *Το Φύλλο*, *Το Πηγάδι*, *Τ' Αγγέλιασμα*, το οποίο και αυτό το πλήρωσα. Και πήρα το Βραβείο των 12, οπότε με τα λεφτά του βραβείου είπα να πάρω ψυγείο και τηλέφωνο. Παίρνω λοιπόν το ψυγείο, παίρνω και το τηλέφωνο και αρχίζει η περιπέτεια να εγγραφώ στον τηλεφωνικό κατάλογο. Πάω στον ΟΤΕ, με ρωτούν για επάγγελμα, λέω συγγραφέας. Δεν υπάρχει τέτοιο, μου λένε, βάλε λογοτέχνης. Το αρνούμαι, γιατί από τότε είχα την άποψη ότι, αν πάρουμε τα δύο συνθετικά της λέξης λογοτεχνία (λόγος, τέχνη) και τα αντιστρέψουμε, θα έχουμε την τεχνολογία. Επάγγελμα τεχνολόγος δεν υπάρχει, έχετε ακούσει εσείς κανέναν να λέει πως είμαι τεχνολόγος; Οπότε, έλεγα, δεν υπάρχει και το λογοτέχνης. Υπάρχει συγγραφέας, ποιητής, δοκιμιογράφος, μεταφραστής, θεατρικός συγγραφέας... Το λογοτέχνης δε θέλω να μπει. Τότε, λένε, δε θα μπειτε και στον κατάλογο. Τέλος πάντων, πάει ο πρώτος χρόνος, πάμε στον δεύτερο χρόνο, ξανά εγώ εκεί, ξανά τα ίδια. Επάγγελμα; Συγγραφέας. Μου λέει, αυτό δεν είναι επάγγελμα. Ξέρεις τι χαρακτηρίζει

ένα επάγγελμα; Όταν απεργεί, να έχει κοινωνικές επιπτώσεις. Και να απεργήσετε εσείς, και τώρα θα σας πω τι λέξη ακριβώς μου είπε, τόσο το καλύτερο για μας, να μη διαβάζουμε τις μαλακίες που γράφετε και να γυρίζουμε πίσω στα κλασικά αριστουργήματα... Τρίτος χρόνος, ξανά πάω. Λένε, ξέρουμε την περιπέτεια σας, αλλά επάγγελμα συγγραφέας δεν μπορούμε να βάλουμε. Τέταρτος χρόνος, επιτέλους πέφτω σ' έναν καλό, λέει, θα σε βάλω εγώ με το επάγγελμα συγγραφέας. Βασίλης Βασιλικός, συγγραφέας, Αχαιού 1, Αθήνα, τηλέφωνο τάδε. Ήταν η μοιραία χρονιά του '67, τότε οι τηλεφωνικοί κατάλογοι κυκλοφορούσαν τον Απρίλιο και έπεσε λίγες μέρες μετά η δικτατορία, οπότε έφυγα και απ' την Ελλάδα και από τον τηλεφωνικό κατάλογο. Για την ακρίβεια βρέθηκα τυχαία έξω τη μέρα της δικτατορίας κι έτσι τη γλίτωσα. Γύρισα μετά την πώση της χούντας το '74, ξανάφυγα και γύρισα το '81, όπου πήγα κατευθείαν Γενικός Διευθυντής στην τότε μοναδική κρατική τηλεόραση. Εκεί, είχα σπουδάσει βέβαια σχετικά στην Αμερική, οπότε ήξερα, έκανα τις ανατροπές, δηλαδή κατάφερα ο κόσμος να μη βλέπει τηλεόραση. Τέσσερα χρόνια οι τηλεθεατές είχανε στερητικά σύνδρομα, διότι δεν τους αρέσαν καθόλου τα προγράμματα, αλλά είχα φιλοσοφία και άποψη. Οπότε, μια μέρα με καλεί ο Πρόεδρος, ο Ανδρέας Παπανδρέου, και μου λέει, κοίταξε, Βασίλη, κερδίσαμε τις εκλογές, δε θα τις χάσουμε εξαιτίας σου. Να παραπηθώ, λέω, άλλο που δε θέλω. Αλλά θα μου δώσετε την ευκαιρία να εξηγηθώ με το κοινό, τι προσπαθήσαμε να κάνουμε. Παίρ-

νουμε λοιπόν έναν ψυχίατρο κι έναν για το ναρκωτικά, εγώ στη μέση, και κάνουμε διακαναλική εκπομπή, με τα δύο κανάλια που υπήρχαν τότε, και τους εξηγούμε: σας κόψαμε την ηρωίνη, σας δίνουμε μεθαδόνη, η οποία, αν έχετε υπομονή, θα λειτουργήσει σε 8 μήνες. Τελικά καθησυχάσανε και παρέμεινε. Σας το λέω αυτό επίτηδες, διότι τώρα εσείς είστε θύματα μιας εικονικής πραγματικότητας. Ζείτε με το ψεύτικο αντικείμενο, που είναι το εικονικό. Με το κινητό, την τηλεόραση, το διαδίκτυο, το facebook... Πρέπει

66

**Τελικά, τι μετράει
στη ζωή;
Μια χειραψία, ένα βλέμμα,
που κοιτάς τον άλλο στα
μάτια και σε κοιτάει,
ένα χάδι, μια παρέα...**

να προσέξετε, διότι, τελικά, τι μετρά στη ζωή; Μια χειραψία, ένα βλέμμα, που κοιτάς τον άλλον στα μάτια και σε κοιτάει, ένα χάδι, μια παρέα τέλος πάντων. Δεν υπάρχουν αυτά σήμερα. Λοιπόν, ήθελα να σας τα πω αυτά, να τα βγάλω από μέσα μου κι εγώ, επειδή με πνίγουν, γιατί προέρχομαι απ' το χώρο του εικονικού και ξέρω όλη την ψευτιά. Εσείς πιστεύω ότι είστε μια απ' τις πιο άτυχες γενιές, διότι έχετε πρόσβαση στην ενημέρωση, αλλά δεν αποκτάτε γνώση. Και η ενημέρωση είναι το αντίθετο της γνώσης. Πάντως, το καλύτερο είναι να ξαναγυρίσετε λίγο πολύ σ' αυτό που πάντα πιστεύαμε ότι είναι οι άνθρωποι, ζώα που επικοινωνούν μεταξύ τους ζωικά, όχι εικονικά.

Στάθης Κουτσούνης: Λοιπόν, παιδιά, εγώ από τα τόσα ενδιαφέροντα που είπε ο κύριος Βασιλικός θα ήθελα να μείνουμε λίγο στο τελευταίο. Πραγματικά, εκείνο που αξίζει σήμερα στη ζωή είναι μια χειραψία, ένα βλέμμα, και σε καμία περίπτωση κανένα υποκατάστατο δεν μπορεί να λειτουργήσει ουσιαστικά όσο το ίδιο το πραγματικό. Αυτή η διάσταση του εικονικού δόθηκε πάρα πολύ καλά από τον συγγραφέα, ζούμε σε μια εικονική πραγματικότητα, σε μια εικονική εποχή, καιρός είναι να κάνουμε την επανάστασή μας. Και ο πρωταγωνιστής στο *Φύλλο*, τηρουμένων των αναλογιών, μια επανάσταση προσπάθησε να κάνει. Πριν σας δώσω το λόγο, να σας πω, επίσης, και το ξέρει πολύ καλά ο κύριος Βασιλικός, ότι όταν διαβάζουμε ένα βιβλίο δεν είναι απαραίτητο να μας αρέσει. Το αν μας αρέσει ή δε μας αρέσει ένα βιβλίο δεν έχει να κάνει με το πόσο σπουδαίο είναι ή όχι. Εξαρτάται από τα κοινά βιώματα, τις κοινές αντιλήψεις, την κοινή ιδεολογία, με την ευρύτερη έννοια του όρου, που έχουμε για τα πράγματα, ώστε να μας συγκινήσει, να μας αρέσει ή να μη μας αρέσει. Αλλά, είναι ανεξάρτητο, επαναλαμβανώ, από →

→ την ποιότητά του. Μπορείτε, λοιπόν, αν θέλετε να εκφράσετε και μια διαφορετική άποψη στον συγγραφέα, να καταθέσετε τη δική σας γνώμη και από κει και πέρα να τη συζητήσουμε.

Δανάη Πανσεληνά (μαθήτρια): Πριν μπούμε στο βιβλίο και σχετικά με αυτά που είπατε για την εποχή του εικονικού, εγώ δε νομίζω ότι πρέπει να συνεχίσουμε οι νεότεροι να ζούμε με τον τρόπο που ζούσαν παλιά. Δηλαδή, μπορεί ο κώδικας που χρησιμοποιούμε εμείς τώρα να είναι εξίσου σημαντικός, αλλά να μην μπορεί να γίνει αντιληπτός από τους παλαιότερους. Το να στρεφόμεστε συνέχεια στο παρελθόν είναι κάτι που ή θα μας κρατήσει στάσιμους ή θα μας γυρίσει πίσω.

Στάθης Κουτσούνης: Υπερασπίζεσαι τον τρόπο ζωής σας, εντάξει. Αλλά δε μιλήσαμε για εμμονή στο παρελθόν, για απουσία ουσίας στις σύγχρονες διαπροσωπικές σχέσεις είπαμε. Δηλαδή, ο τρόπος με τον οποίο επικοινωνείτε σήμερα μεταξύ σας, με τα sms, τα mails κλπ., δημιουργεί πολλές φορές αδιαφορία για άμεση οπτική και απτική επικοινωνία και λειτουργεί ως υποκατάστατο. Όταν δηλαδή η τεχνολογία σε καλύπτει απόλυτα και μόνιμα και δεν υπάρχει ανάγκη για άμεση επαφή, τότε υπάρχει κάποιο πρόβλημα. Και προσέξτε, άλλο κώδικας και άλλο τρόπος επικοινωνίας. Ο κώδικας σήμερα είναι εντελώς διαφορετικός, κανένα πρόβλημα. Ο τρόπος επικοινωνίας είναι που τρομάζει, δηλαδή αυτό το από μακριά.

Βασίλης Βασιλικός: Διάβασα τελευταία ένα μυθιστόρημα της Αγγέλας Καστριανάκη, να σας πω με δυο λόγια την υπόθεση: είναι ένα ζευγάρι, η γυναίκα τα φτιάχνει μ' έναν άλλον και επικοινωνούν ηλεκτρονικά και ο άντρας της γυναίκας τα φτιάχνει με μια φοιτήτρια στην Πάτρα και μιλούν δι' αλληλογραφίας. Στο τέλος του μυθιστορήματος, η πιο ανθεκτική σχέση αποδεικνύεται αυτή με την παλιά μέθοδο της αλληλογραφίας και όχι η ηλεκτρονική.

Θάνος Παπουτσιής-Κοξαράκης (μαθητής): Σήμερα αντί για ραβασάκι στέλνουν mail ή sms.

Βασίλης Βασιλικός: Εγώ δεν είμαι εναντίον αυτών των πραγμάτων, προς Θεού! Με βολεύουν όλα, και το e-mail και το sms και το κινητό και το διαδίκτυο. Το θέμα είναι να μην εξαλειφθεί εντελώς η προσωπική επικοινωνία, να υπάρχει και λίγο επαφή.

Στάθης Κουτσούνης: Λοιπόν, κύριε Βασιλικέ, ας έρθουμε τώρα στα λογοτεχνικά. Ποιος ήταν ο σπινθήρας που άναψε την έμπνευσή σας, ώστε να γράψετε το Φύλλο; Είχατε μήπως υπόψη σας κάποιο σχετικό βιβλίο Έλληνα ή ξένου συγγραφέα;

Βασίλης Βασιλικός: Το Φύλλο το συνέλαβα σε ηλικία 22 χρονών. Ήμουνα σ' ένα σπίτι στη Θεσσαλονίκη και κάποιος είπε, α, έχουμε εδώ ένα φυλλόδεντρο, θα μεγαλώσει τόσο πολύ που θα μας πετάξει έξω απ' το σπίτι. Αυτό μου μπήκε σαν ιδέα το '55 και το '58 άρχισα να το γράφω. Βέβαια, δεν είναι παρθενογένεση, γιατί στην τέχνη δεν υπάρχει παρθενογένεση. Όλα μου τα βιβλία έχουν έναν πρόγονο. Το Φύλλο έχει τον πρόγονό του σ' ένα έργο του Ionesco: *Αμεδαίος ή Πώς να τον ξεφορτωθούμε* και είναι ένα πτώμα που μεγαλώνει σ' ένα σπίτι και πετάει έξω τους ενοίκους. Εγώ, αντί πτώμα, έβαλα κάτι πιο ζωντανό, ένα φύλλο που μεγαλώνει.

Μαριάννα Καπάτα (μαθήτρια): Κύριε Βασιλικέ, ποιες δικές σας εμπειρίες ή βιώματα έδωσαν την πρώτη ύλη γι' αυτή την ιστορία, για τα πρόσωπα και τα περιστατικά που αναφέρετε;

Βασίλης Βασιλικός: Θα σας πω τη γενεσιουργό αιτία, η οποία προηγήθηκε κατά πέντε χρόνια από το καθ' αυτό γράψιμο. Ερωτεύτηκα μια κοπέλα. Είδα μια αλογοουρά στην Πάνω Πόλη της Θεσσαλονίκης και την ώρα που ήθελα να δω πώς μοιάζει μπροστά, από το πρόσωπό της, αυτή κρατούσε πράγματι ένα φύλλο, το οποίο σκέπαζε το πρόσωπο. Αυτό στάθηκε η αιτία να γράψω το Φύλλο, που είναι ουσιαστικά το υποκατάστατο του έρωτα. Γιατί ποτέ δε γνωρίζονται αυτοί οι δύο, αφού, όταν πάει

να τη βρει στο τέλος, το σπίτι έχει γκρεμιστεί, έχει γίνει πολυκατοικία... Όλη η *Τριλογία* είναι πάνω στον έρωτα. Στο Φύλλο έχουμε το υποκατάστατο, το Πηγάδι είναι η πρώτη επαφή των δυο τους και φέρνει και το θάνατο του ήρωα, ενώ το *Αγγέλισμα* είναι η αναπόληση του έρωτα, όταν αυτός βρίσκεται στο υπερπέραν και θυμάται την πρώτη του αγάπη. Τώρα, όμως, που ξαναδιάβασα το βιβλίο, στην καινούργια του έκδοση με την πολύ ωραία επιμέλεια του φιλόλογου Αριστοτέλη Σαΐνη, είδα και άλλα πράγματα. Είδα καταρχήν το άγχος της πολυκατοικίας, που το '55 ήταν καινούργιο. Εγώ δηλαδή γεννήθηκα μέσα στα κομπρεσέρ και στους εκακαφείς και δυστυχώς έτσι θα τελειώσω. Παρότι έχουν περάσει τόσα χρόνια, έχουμε πέντε οικόπεδα που χτίζονται γύρω απ' το σπίτι μου στο Παλιό Φάληρο, όπως το '55 στη Θεσσαλονίκη. Άρα, υπάρχει και αυτή η αντίληψη ότι η πολυκατοικία είναι ένα σύμβολο της κοινωνίας. Το Φύλλο ουσιαστικά είναι ένα οικολογικό βιβλίο. Είναι η αποθέωση του πράσινου, το οποίο σκοτώνουμε κάθε μέρα. Και ο κύριος Κακλαμάνης, που πήγε κι έκοψε τα λίγα δέντρα σ' ένα πάρκο της Κυψέλης, είναι ένας δολοφόνος, σαν τους ήρωες του Φύλλου που κάνουν το ίδιο.

Στάθης Κουτσούνης: Κύριε Βασιλικέ, θα μου επιτρέψετε να διαφωνήσω λίγο μαζί σας ή, τουλάχιστον, να εκφράσω μια διαφορετική άποψη. Είπατε ότι ξαναδιαβάζοντας τώρα το Φύλλο, το βλέπετε ως οικολογικό βιβλίο. Εγώ πιστεύω ότι το Φύλλο είναι ένα βαθύτατα ερωτικό βιβλίο. Το οικολογικό είναι το πλαίσιο μέσα στο οποίο ξετυλίγεται αυτός ο έρωτας.

Βασίλης Βασιλικός: Σωστό, σωστό. Ακριβώς. Είπα οικολογικό, επειδή τότε δεν υπήρχε η οικολογία σαν έννοια, ήμασταν γεμάτοι φύση. Έκανε ένα νέο παιδί μια ταϊνιά πάνω στο Φύλλο, ο γιος του Κώστα Γαβρά, για το διπλωματικό του στην Αμερική, κι αυτός το είδε σαν οικολογικό, γι' αυτό το είπα. Συμφωνώ ότι επιδέχεται πολλές ερμηνείες. Αλλά και η κριτική δεν το αντιμετώπισε με τον καλύτερο τρόπο αρχικά.

Στάθης Κουτσούνης: Ξέρετε γιατί; Γιατί ήταν ένα έργο πολύ προχωρημένο για την εποχή του, πιστεύω. Τώρα φαίνεται η μεγαλοσύνη του.

Βασίλης Βασιλικός: Εμένα με πειράζει, πάντως, να θεωρούν ότι το καλύτερο βιβλίο μου είναι η *Τριλογία* και να ασχολούνται μόνο με αυτήν. Την έγραψα 23 χρονών. Κι έγραψα και τόσα άλλα βιβλία μετά. Είναι ενοχλητικό να λένε για έναν συγγραφέα, αν σταματούσες στα 23 σου και πάλι θα ήσουν σπουδαίος. Ε όχι, δε σταμάτησα. Θα ήθελα, όμως, αν μου επιτρέψετε, να σας διαβάσω 2-3 παραγράφους, αυτές που εγώ επανεξετίμησα ξαναδιαβάζοντας τώρα το βιβλίο, όπου με τάραξαν οι τελευταίες 30 σελίδες. Είναι η στιγμή που οι τεχνικοί που ήρθαν να επιδιορθώσουν το ασανσέρ ανακαλύπτουν τις ρίζες μες στο ασανσέρ και ο Λάζαρος στο δωμάτιό του βλέπει το φύλλο να ταραίζεται και του λέει: «Δεν μπορώ να καταλάβω, φύλλο μου, δεν μπορώ να μπω στην ταραχή σου. Γιατί τρέμουν τα φυλλοκάρδια σου; Γιατί πάγωσες έτσι ξαφνικά και άρχισες να κλείνεις τις παλάμες σου; Με κάνεις ν' ανησυχώ πολύ· δεν ξέρω τι σου συμβαίνει. Πες μου. Εσύ που μ' έμαθες τις θάλασσες, εσύ που με ταξίδεψες στους άλλους ήλιους, τώρα δεν θα μου πεις τι είναι αυτό που σε τυραγνά; Το ξέρω. Μπορεί να με βαρέθηκαν. Αλλά κοίτα τα παιδιά μας, που μεγαλώνουν μες στις κάμαρες. Δεν χαρμίσσαμε τις ζωές μας. Κοίτα τη γενιά μας που θα μας διαδεχτεί... Στάσου. Σαν κάτι ν' άκουσα. Θορύβους. Φωνές. Βήματα ανθρώπων. Πληθαίνουν. Λες να μας πήραν χαμπάρι; Φωνές. Βήματα. Πληθαίνουν. Άνθρωποι. Άνθρωποι. Βροντούν την πόρτα». Ή όταν μπαίνουν μέσα οι ένοικοι: «Τα ψέματα τελειώσαν, φύλλο μου. Μας ανακάλυψαν. Βρήκαν την κόχη μας, σε λίγο θα μπουένη στη φωλιά μας. Μα ποιος κερατάς μας πρόδωσε; Ποιο καθαράμα; Ποιος πούστης; Ποιος γαμημένος... Ας βροντούν την πόρτα μου.

Με βολεύουν όλα, και το e-mail και το sms και το κινητό και το διαδίκτυο. Το θέμα είναι να μην εξαλειφθεί εντελώς η προσωπική επικοινωνία, να υπάρχει και λίγο επαφή

Δεν θα τους ανοίξω... Ποιος; Ποιος καφίς; Ποιος πουτάνας γιος μας πρόδωσε;... Ο Λάζαρος δεν είναι εδώ. Ο Λάζαρος πέθανε. Ας σπάσουν την πόρτα μου, ας μούνε μόνοι τους. Δεν θα τους ανοίξω... Μα ποιος, ποιος πουλημένος, ποιος κώλος, ποιος μπαμπέσης, ποιος χίτης, ποιος κοπρίτης, ποιος φτωχομπινές;... Δεν έτρεμες, λοιπόν, δίχως λόγο. Αιστάνθηκες το κακό πριν από μένα. Βαράτε όσο θέλετε. Δεν θα σας ανοίξω. Δεν θα σας πω το «καλώς ήλθατε». Κτήνη! Α, τα ψέματα τώρα τελειώσαν, φύλλο μου, γυναίκα μου, άτλαντά μου». Και το τελευταίο: «Σφάζουν τώρα τα *έναρθρα*, άκου τα πώς φωνάζουν, μουρμούριζε Αυτός μες στον κρυψώνα του φύλλου του. Τώρα θα φτάσουν στα *σπινδικά*. Ακούω τα *οφιογλωσσικά* να δυσκολεύονται. Φαίνεται πως τους γλιστρούν μέσα από τα χέρια. Η σειρά σας έρχεται *ιουλιανικά*. Κι εσείς *μακρόπτερα* ετοιμαστείτε... Δεν ακούγονται. Θα είναι στο άλλο δωμάτιο. Να το πάλι. Ξεκαθαρίζουν τα *ελικόστροφα*, τα *λογοχειδή*. Σφάζουν τώρα τα *έλλαβα*, τα *μεσοσχιδή*, τα *κατάμητα* όνειρά μου. Η σειρά μας μετά. Ετοιμάσου. Α, τι δροσερή που είναι η αγκαλιά σου, μονάχα αυτή λυπάμαι που θα χάσω, φύλλο μου, γυναίκα μου, άτλαντά μου».

Στάθης Κουτσούνης: Αν αυτό δεν είναι ερωτικό, τι είναι;

Δανάη Στάθη (μαθήτρια): Γιατί ο Λάζαρος μετά την πρώτη συνάντησή με την Αριάδνη δεν επέλεξε να την ξαναδεί, να το επιχειρήσει τουλάχιστον, αλλά προτίμησε να κλέψει το φύλλο της;

Βασίλης Βασιλικός: Μα γι' αυτό είπα ότι είναι το υποκατάστατο... Ένα πράγμα που μου κάνει εντύπωση είναι που δεν προσέξατε την αμφισημία του Φύλλου («Δε γνωρίζω το φύλο του φύλλου μου», έγραφε ο Λάζαρος στον μακρινό του φίλο), που δεν επισήμανατε, ίσως, αν το Φύλλο είναι

αρσενικού ή θηλυκού γένους. Αν λέγεται αλλομπέτσα ή φυλλόδεντρο.

Στάθης Κουτσούνης: Στο τέλος, πάντως, το αποκαλεί «γυναίκα μου»...

Βασίλης Βασιλικός: Στο τέλος, ναι, αλλά όταν οι γονείς του τον ρωτάνε με τι ασχολείται, δεν το έχει ακόμα ξεκαθαρίσει μέσα του αν είναι αλλομπέτσα ή φυλλόδεντρο.

Στάθης Κουτσούνης: Και το ονομάζει αλλόφυλλο, για να δείξει ότι έχει μάλλον στοιχεία και απ' τα δύο φύλα...

Βασίλης Βασιλικός: Ναι, κι εγώ αυτό πιστεύω. Αν δεν είσαι και λίγο γυναίκα, δεν μπορείς να γράψεις. Και αν οι γυναίκες δεν είναι λίγο άντρες, δεν μπορούν να γράψουν ούτε αυτές. Δηλαδή, η αναλογία είναι 75% τα χαρακτηριστικά του φύλου σου με 25% του άλλου φύλου. Τουλάχιστον στους δημιουργούς, έτσι; Γιατί οι Ελληναράδες... Ας επανέλθω όμως στο ερώτημα. Η εφηβεία, όταν ψάχνει να βρει το φύλο της, εκεί το υποκατάστατο είναι ο αυνανισμός. Και ο νεαρός αυτός δε θέλει να δει την κοπέλα. Ικανοποιείται, αυτοϊκανοποιείται που έχει το αντικείμενό της και που αυτό μεγαλώνει και εξελίσσεται. Μ' αυτή την έννοια, το Φύλλο είναι η προεφηβική ηλικία, το Πηγάδι η εφηβική και το Αγγέλιωμα η μετεφηβική. Εγώ έτσι το βλέπω. Ο Kimon Friar, ο μεταφραστής του Καζαντζάκη, είπε: η Κόλαση, το Καθαρτήριο και ο Παράδεισος, και νομίζω περίπου έτσι είναι.

Νίκος Κατσαρός (καθηγητής): Ο Λάζαρος, πάντως, βρίσκεται σε μια φάση της ζωής του, όπου βιώνει μεγάλη μοναξιά. Είναι πολύ μόνος του.

Βασίλης Βασιλικός: Πράγματι. Έχει όμως το Φύλλο, το οποίο καλύπτει το κενό της μοναξιάς του. Δηλαδή, ο Λάζαρος ήθελε την κοπέλα, δεν μπορούσε να την έχει και πήρε το Φύλλο... Καλά, είναι νευρωτικό παιδί ο Λάζαρος. Οι θόρυβοι στην πολυκατοικία τον ενοχλούν, το καμπανάκι του σκουπιδιάρη τον ενοχλεί... βρίσκεται σε νευρώση.

Αντιγόνη Ματθαίου (μαθήτρια): Είπατε ότι ο Λάζαρος δεν μπορούσε να έχει την κοπέλα. Είναι φανερό, όμως, ότι ούτε καν προσπάθησε. Δηλαδή, πολλές φορές η προσωπικότητά μας, το πώς βλέπουμε τα πράγματα και οι περιορισμοί που βάζουμε στον εαυτό μας περιορίζουν και τις σχέσεις μας με τους άλλους. Δε μας αφήνουν ν' ανοικτούμε, να τους εξερευνήσουμε.

Βασίλης Βασιλικός: Ναι, δεν προσπάθησε, αλλά να δείτε το θέμα στο πλαίσιο της τριλογίας, εγώ αυτό θέλησα να κάνω. Στο πρώτο μέρος, όπως σας εξήγησα, είναι απομονωμένος, στο δεύτερο πλησιάζει μια κοπέλα, με την οποία δεν μπορούν να συνεννοηθούν, αυτή είναι από χωριό κι αυτός από πόλη, αλλά αγαπιούνται, και στο τρίτο έχουμε την αναπόληση του έρωτα, δηλαδή είναι τα τρία στάδια του έρωτα.

Στάθης Κουτσούνης: Γι' αυτό, καλά θα κάνετε να διαβάσετε και τα άλλα δύο μέρη της τριλογίας.

Μαριάννα Καπάτα (μαθήτρια): Συνήθως, όταν υπάρχει κάτι καινούργιο στη ζωή μας, θέλουμε να το δείχνουμε, να το θαυμάσουμε και οι άλλοι. Αντίθετα, στην περίπτωση του Λάζαρου, το φυτό τον απομονώνει, τον

αποξενώνει από τους άλλους. Γιατί ο Λάζαρος λειτουργεί έτσι;

Βασίλης Βασιλικός: Γιατί δεν έχει τίποτα να δείξει.

Μαριάννα Καπάτα (μαθήτρια): Έχει ένα φυτό, πολύτιμο για τον ίδιο. Το κρύβει, όμως, δεν το προβάλλει...

Βασίλης Βασιλικός: Έχει το φυτό, σωστά. Αλλά αυτό το βιβλίο βγαίνει από μια εποχή, μετά τον εμφύλιο, ασφυκτική και πνιγηρή, σε μια Θεσσαλονίκη που δεν είχε καμιά σχέση με τη σημερινή. Δεν υπήρχε η διάθεση να δείξει κανείς τίποτα.

Στάθης Κουτσούνης: Εγώ

πιστεύω και κάτι άλλο, κύριε Βασιλικέ. Ότι η ιστορία του Λάζαρου είναι η ιστορία μιας προσωπικής ωρίμανσης, άρα έχουμε έναν δρόμο από έξω προς τα μέσα και όχι από μέσα προς τα έξω... Με άλλα λόγια έχουμε μια μύηση.

Βασίλης Βασιλικός: Ναι, έτσι είναι.

Λουκάς Παπασιδέρης (μαθητής): Φαίνεται στο κείμενο ότι κατηγορείτε τους μεγάλους της εποχής, όπως τους γονείς του Λάζαρου και τους υπόλοιπους ένοικους της πολυκατοικίας, για βόλεμα. Βλέπουμε τον πατέρα να τρώει, χωρίς να ρωτάει το γιο του για την εργασία του. Μ' αυτό τον τρόπο θέλετε να κατακρίνετε τη συμπεριφορά της οικογένειας;

Βασίλης Βασιλικός: Η οικογένεια είναι λίγο περίεργη μέσα στο Φύλλο. Μάλλον η μάνα ζηλεύει, όπως όλες οι μανάδες και κυρίως οι Ελληνίδες μανάδες, που τα αγόρια τους τα ευνουχίζουν απ' τα 14. Ο πατέρας παρουσιάζεται πιο ουδέτερος, σαν να μην τον ενδιαφέρει. Συμβατικά πράγματα.

Δανάη Στάθη (μαθήτρια): Στη δημιουργία του νέου κόσμου των πολυκατοικιών, ο Κύριος, δηλαδή ο εργολάβος, χρησιμοποιεί και σκάρτα υλικά. Αυτό μήπως υπονοεί και μια κριτική απέναντι στη θρησκεία;

Βασίλης Βασιλικός: Όχι, δεν έχει σχέση. Αλλά... μπορεί και να έχει. Τώρα, πρώτη φορά το σκέφτομαι και με προβληματίζει. Ο Θεός δεν έφτιαξε και πολύ καλά τον κόσμο, έτσι;

Στάθης Κουτσούνης: Δανάη, επειδή αντιλαμβάνομαι ότι απορείς ίσως, γιατί έκανες τον συγγραφέα να προβληματιστεί για κάτι που δεν είχε σκεφτεί, πρέπει να σας πω το εξής αυτονόητο. Ένας συγγραφέας, όταν γράφει, δεν έχει στο μυαλό του όλες τις σημάνσεις που μπορεί στη συνέχεια να δώσει ο αναγνώστης διαβάζοντας το βιβλίο. Και βέβαια, όσο περισσότερα επίπεδα ανάγνωσης σου παρέχει ένα βιβλίο, τόσο πιο σημαντικό →

Ο Στάθης Κουτσούνης και ο Βασίλης Βασιλικός

→ είναι. Ο κύριος Βασιλικός, όπως λέει, μπορεί να μην το είχε σκεφτεί αυτό το πράγμα. Θα τον προβληματίσει τώρα. Κι εγώ δεν νομίζω ότι έχει σχέση πράγματι με αυτό, αν και αντιλαμβάνομαι το λόγο για τον οποίο το ρωτάς.

Βασίλης Βασιλικός: Μπορεί να έχει δίκιο. Γιατί εγώ είχα περάσει μια θρησκευτική κρίση...

Στάθης Κουτσούνης: Και μπορεί ασυνείδητα να πέρασε στη νουβέλα σας.

Βασίλης Βασιλικός: Ασυνείδητα, όπως το είπατε, πολύ σωστά. Δηλαδή, αν ο συγγραφέας ξέρει τι γράφει, δε θα έγραφε ποτέ. Είναι μέσα στη σκοτεινιά. Ένα απ' τα πρώτα μου έργα, πριν από την *Τριλογία*, ήταν ο *Απόστολος Παύλος στη φυλακή των Φιλιππών*.

Στάθης Κουτσούνης: Θεατρικό, αν δεν κάνω λάθος.

Βασίλης Βασιλικός: Θεατρικό, ναι. Το έγραφα το '54. Επειδή γεννήθηκα κοντά στην Καβάλα και οι Φίλιπποι είναι δίπλα, ο παππούς μου με πήγαινε στη φυλακή του Αποστόλου Παύλου και έβλεπα τα ερείπια. Εκεί, λοιπόν, ερωτεύεται τον Παύλο η Λυδία, η ανθοπώλισσα των Φιλιππών, η πρώτη χριστιανή στην Ευρώπη. Αλλά δεν ερωτεύεται τη θρησκεία που κηρύσσει, ερωτεύεται τον ίδιο τον Παύλο. Τον συλλαμβάνουν τον Παύλο, γιατί εισάγει καινά δαιμόνια, τον βάζουνε στη φυλακή, γίνεται ο σεισμός, βγαίνουν όλοι πλην αυτού και καταδικάζεται σε παρά μία τεσσαράκοντα, έτσι λέει ο μύθος, δηλαδή σε σαράντα ραβδισμούς. Αλλά την ώρα που πάνε να τον χτυπήσουνε, βγαίνει κάποιος και λέει, μα είναι Ρωμαίος πολίτης και δεν επιτρέπεται να τον χτυπήσετε. Δηλαδή, όπως θα λέγαμε σήμερα, Αμερικανός υπήκοος, που απολαμβάνει της άλλης αυτοκρατορίας, της σημερινής, της αμερικάνικης, που απολαμβάνει του θεσμού της ετεροδικίας. Και πάει η Λυδία και του λέει, Παύλε, γιατί μου έκανες όλα αυτά τα κηρύγματα για την ανάγκη της θυσίας του Χριστού, που θυσιάστηκε για μας, αφού ήσουνα σίγουρος ότι στο τέλος δε θα σε πείραζε κανείς, εφόσον είσαι Ρωμαίος πολίτης; Και της απαντάει ο Παύλος, νομίζεις ότι ο Χριστός ποτέ θα σταυρωνόταν, αν δεν ήταν σίγουρος ότι σε τρεις μέρες θα αναστηθεί; Εκεί συντελέστηκε η πρώτη θρησκευτική μου κρίση.

Μαριάννα Ματθαίου (μαθήτρια): Παρατηρήσαμε στο βιβλίο ότι στην αρχή τον εργολάβο τον αναφέρετε ως Κύριο, με κάπα κεφαλαίο, ενώ τον Λάζαρο τον γράφετε συνέχεια με τη λέξη Αυτός, πάλι με το άλφα κεφαλαίο, και σπάνια αναφέρετε το όνομά του. Αυτό γίνεται για θρησκευτικούς λόγους ή είναι κάτι τελείως έξω από τη θρησκεία;

Βασίλης Βασιλικός: Κοίταξε, το Κύριος το βάζω στην αρχή με κεφαλαίο για να συνδεθεί με τον Θεό. Το Αυτός είναι η τριτοπροσωπία. Εγώ, δηλαδή, θα έπρεπε να λέει. Αλλά είναι Αυτός. Καταλάβατε;

Στάθης Κουτσούνης: Άρα, το τονίζετε σκοπίμως για να ακουστεί ως πρώτο πρόσωπο, έτσι δεν είναι;

Βασίλης Βασιλικός: Ναι. Δηλαδή, οι άλλοι τον αποκαλούν Λάζαρο. Αυτός που διηγείται την ιστορία τον λέει Αυτός. Αυτό είναι μια ευκολία στο γράψιμο. Και σας παροτρύνω, αν θέλετε να γράψετε και σεις κάτι βιωματικό, κάτι που το έχετε ζήσει, να το βάλετε στο τρίτο πρόσωπο. Σας διευκολύνει πολύ. Εκείνο που δε μ' αρέσει στην πεζογραφία είναι το δεύτερο ενικό.

Στάθης Κουτσούνης: Επειδή είναι διδακτικό.

Βασίλης Βασιλικός: Ακριβώς. Αλλά το τρίτο πρόσωπο είναι μεγάλη ευκολία. Θέλετε να περιγράψετε μια ερωτική εμπειρία, για να δείτε πώς νιώθετε. Γιατί, καμιά φορά γράφοντας, καταλαβαίνεις τι σου έχει συμβεί, αλλιώς δεν το καταλαβαίνεις. Η ίδια η γραφή σου βγάζει τα εσώψυχα, που βρίσκονται στο υποσυνείδητο. Αλλά με το τρίτο πρόσωπο ελευθερώνεσαι. Δεν έχεις το πρόβλημα ότι διηγείσαι μια προσωπική σου ιστορία. Μιλάς σαν να είναι η ιστορία ενός τρίτου. Συμφωνείς, Στάθης;

Στάθης Κουτσούνης: Βεβαίως.

Βασίλης Βασιλικός: Είναι και πολύ καλός ποιητής ο κύριος Κουτσούνης, πρέπει να σας πω. Εγώ σαν ποιητή τον ήξερα.

Στάθης Κουτσούνης: Ευχαριστώ πολύ, κύριε Βασιλικέ.

Δάφνη Λάζου (μαθήτρια): Εμένα μου έμεινε η εντύπωση ότι θα μπορούσε όλη η ιστορία του Λάζαρου με το Φύλλο να είναι μια φαντασίω-

ση. Το σκεφτήκατε καθόλου έτσι, ότι μπορεί όλο αυτό να ήταν στο μυαλό του Λάζαρου;

Βασίλης Βασιλικός: Μα βέβαια, αλίμονο. Εσύ Στάθης, τι λες;

Στάθης Κουτσούνης: Κοιτάξτε, παρά το γεγονός ότι μιλάμε για μια ιστορία που έχει φανταστικά στοιχεία, εγώ πιστεύω ακράδαντα ότι κινείται μέσα σε ένα αληθοφανές πλαίσιο.

Βασίλης Βασιλικός: Ακριβώς.

Στάθης Κουτσούνης: Δηλαδή, όλα όσα καταγράφονται θα μπορούσαν να είναι αληθινά. Δε μας ενδιαφέρει αν συνέβησαν ακριβώς έτσι όπως τα περιγράφει ο συγγραφέας, αλλά θα μπορούσαν οποιαδήποτε στιγμή να έχουν συμβεί ή να συμβούν. Αυτό είναι η αληθοφάνεια. Ακόμη και αυτή η υπερφυσική ανάπτυξη του Φύλλου, υπό ευνοϊκές συνθήκες και προϋποθέσεις, θα μπορούσε πραγματικά να προκύψει. Δηλαδή, να απλώσει ρίζες το Φύλλο μέσα στους τοίχους ή κάτω από τα πατώματα, αν έβρισκε κάποια υγρασία, σε μια πολυκατοικία η οποία μάλιστα ήταν σαθρή και επομένως ευνοούσε την εισχώρηση σε βάθος, μέχρι σχεδόν το έδαφος.

Βασίλης Βασιλικός: Σωστό. Και να συμπληρώσω κάτι. Επειδή ο Oscar Wilde έχει πει κάτι πάρα πολύ ωραίο, η ζωή μιμείται την τέχνη, ένα μήνα μετά την έκδοση του βιβλίου διάβασα στην εφημερίδα ότι κάπου στην Πλάκα ένα φυλλόδεντρο πέρασε μέσα από ένα τρίπατο σπίτι και το κατέστρεψε. Σαν να το πρόβλεψα. Κοιτάξτε, είναι μες στη φαντασία. Αλλά αυτό που σας είπε ο κύριος Κουτσούνης, κι έχει δίκιο, είναι ότι περιγράφεται έτσι, ώστε εσύ νομίζεις ότι συμβαίνει στην πραγματικότητα.

Άλκηστις Μαυροκεφάλου (μαθήτρια): Μετά την καταστροφή του Φύλλου, ο ήρωας ανακαλύπτει ένα μικρό φυλλαράκι που επέζησε. Το ξεριζώνει και το κρατάει. Τι συμβολίζει αυτό για τον Λάζαρο;

Βασίλης Βασιλικός: Όλοι έχουμε κόψει ένα λουλούδι και το έχουμε βάλει σ' ένα βιβλίο μέσα... Ε, είναι το συγκινητικό μέρος, δηλαδή, πώς το λέει το τραγούδι, δεν μπορώ να σ' έχω εσένα, έχω τη φωτογραφία σου. Είναι η φωτογραφία του έρωτά του.

Στάθης Κουτσούνης: Είναι αυτό το κάτι που μένει μετά από μια μεγάλη συγκίνηση.

Αθηνά Μικαλακιά (μαθήτρια): Στο Φύλλο αντιλαμβάνεται κανείς άλλοτε εκτενέστερα μέσα στις περιγραφές, άλλοτε βραχύτερα σε μικρές αναφορές και άλλοτε έντονα στα κρίσιμα κομβικά σημεία ένα διάλογο με άλλα έργα του λόγου. Ακούγεται η «Γένεση» της *Παλαιάς Διαθήκης*, ο ποιητικός λόγος του Βιζυηνού ή του Σεφέρη κ.λπ. Είναι προαποφασισμένη και εσκεμμένη η διακειμενικότητα στο έργο σας ή αυθόρμητη;

Βασίλης Βασιλικός: Τότε δεν ξέραμε τι θα πει διακειμενικότητα, τώρα το έμαθα κι εγώ. Διακειμενικότητα είναι όταν βάζεις κομμάτια από άλλους συγγραφείς μες στο βιβλίο σου. Οπότε, πρέπει να τους αναφέρεις ή όχι;

Στάθης Κουτσούνης: Ακριβώς. Και ο δημιουργικός διάλογος που υπάρχει μεταξύ των κειμένων.

Βασίλης Βασιλικός: Εδώ υπάρχει, φαίνεται, διακειμενικότητα. Αλλά... εν αγνοία μου.

Ηλέκτρα Σαρρή (μαθήτρια): Πώς προέκυψαν όλες αυτές οι βιβλικές αναφορές, από την *Παλαιά Διαθήκη* κυρίως;

Βασίλης Βασιλικός: Για μένα η *Παλαιά Διαθήκη* είναι απ' τα πιο σπουδαία κείμενα που έχουν γραφτεί. Και τα τέσσερα *Ευαγγέλια*. Μικρός ήθελα να γράψω ένα μυθιστόρημα πάνω στη βάση των τεσσάρων *Ευαγγελίων*, που διηγούνται την ίδια ιστορία από τέσσερις διαφορετικές οπτικές γωνίες. Δε θα ήταν βέβαια η ιστορία του Χριστού, αλλά η ιστορία μιας δολοφονίας, ας πούμε, και τότε μας προέκυψε η ταινία του Kurosawa, οι *Τρεις Σαμουράι*, που είναι η ίδια ιστορία κοιταγμένη απ' τους τρεις. Κοιτάξτε, λόγο σαν της *Βίβλου* δεν έχω ακούσει ποτέ. Τέτοια συμπίκνωση μόνο ο Καβάφης την είχε.

Κωνσταντίνα Σαμαντά (μαθήτρια): Όταν ο Λάζαρος πρωτοείδε την κοπέλα και άρχισε να την ακολουθεί, «με παρασέρνει ο ρυθμός της σαν ένα ποίημα», ομολογεί. Δεν μπορεί, νομίζω, να μην ακούσει κανείς πίσω απ' αυτά τα λόγια τους στίχους του Βιζυηνού στο *Φρενοκομείο*:

«[...] / έτσι σε μιαν ώρα... / μέσ σ' αυτήν τη χώρα / όλα άλλαξαν τώρα! [...] μετεβλήθη εντός μου / και ο ρυθμός του κόσμου». Ποιος είναι, κατά τη γνώμη σας, ο ρόλος του έρωτα στη ζωή των ανθρώπων; Πόσο ερωτισμός μπορούσε να χωρέσει στη μεταπολεμική εποχή του Λάζαρου; Πόσο ερωτισμός χωράει ο σύγχρονος τρόπος ζωής;

Στάθης Κουτσούνης: Μάλιστα, να επισημάνω, κύριε Βασιλικέ, ότι το Σάββατο που μας πέρασε τελειώνατε στην Ελευθεροτυπία το κείμενό σας με τη φράση: «μετεβλήθη εντός μου και ο ρυθμός του κόσμου».

Βασίλης Βασιλικός: Αυτό μου κάνει εντύπωση. Πολύ ωραία. Με έχουν χαρακτηρίσει πολιτικό συγγραφέα. Καμία σχέση δεν έχω. Έγραψα ένα βιβλίο το οποίο ήταν πολιτικό, και τι έγινε; Ξαν τις αγελάδες που έχουν τη στάμπα του νομιάτρου, κατάλληλες προς βρώσιν, εγώ έχω τη στάμπα του πολιτικού συγγραφέα, ενώ είμαι βαθύτατα ερωτικός. Αυτά μ' ενδιαφέρουν μένα, τα ερωτικά. Κι εσείς ακριβώς αυτό το θέμα θίγετε. Ρωτάτε ποιος, κατά τη γνώμη μου, είναι ο ρόλος του έρωτα στη ζωή των ανθρώπων. Εγώ κατάλαβα τη ζωή μόνο μέσω του έρωτα. Δεν μπόρεσα να την καταλάβω αλλιώς. Και είναι πάρα πολύ σημαντικός και στη μεταπολεμική αυτή εποχή, που ήταν αδύνατον να υπάρχουν σχέσεις, όπως τις εννοείτε σήμερα εσείς, με τα e-mail και μ' αυτά... Εμείς εκείνη την εποχή δεν είχαμε ούτε αυτή τη δυνατότητα και η γυναίκα βέβαια ήτανε κάτω από φοβερή οικογενειακή καταπίεση και παντρευότανε ακριβώς για να ξεφύγει. Σήμερα, τα τελευταία 25 χρόνια, η έκρηξη της ελληνικής πεζογραφίας έγινε μέσω των γυναικών. Και επιτέλους, ενώ όλες οι ερωτικές ιστορίες ήταν κοπαγμένες απ' την πλευρά του άνδρα, για πρώτη φορά έχουμε και ερωτικές ιστορίες κοπαγμένες από την πλευρά της γυναίκας, όπου βέβαια παίρνουν και την εκδίκησή τους μετά τα 3.000 χρόνια καταπίεσης που έχουν υποστεί. Και παρουσιάζουν τους άνδρες λίγο σαν ίσκιους. Δε φτιάχνουν ολοκληρωμένους χαρακτήρες ανδρών. Η νεότερη πάντως γενιά σήμερα στην Ελλάδα έχει σπουδαίες γυναίκες συγγραφείς. Αναφέρω τη Ρέα Γαλανάκη, την Ιωάννα Καρυστιάνη, τη Μάρω Δούκα... Υπάρχει όμως ένα πρόβλημα στη γυναικεία πεζογραφία. Επειδή εγώ διαβάζω πολλά βιβλία για να τα παρουσιάσω στο *Άξον εστί* έχω κολλήσει σε μια φράση. Δεν υπάρχει βιβλίο γραμμένο από γυναίκα που να μην έχει τη φράση: ροχαλίζει δίπλα μου. Μια φορά εντόπισα ένα βιβλίο που δεν την είχε, το Ξαναδιάβασα να δω μήπως μου ξέφυγε, και καλώ τη συγγραφέα στην εκπομπή, ακριβώς γι' αυτό το λόγο.

Στάθης Κουτσούνης: Πρωτοτύπησε.

Βασίλης Βασιλικός: Ναι. Και για να προχωρήσω, εγώ πιστεύω ότι, όπως ο νέος του βιβλίου μου που επαναστατεί, όπως είπατε, κι εσείς ήδη μπορείτε να περηφανεύεστε ότι κάνατε την πρώτη σας επανάσταση. Πρώτη φορά μετά το 1974 ακούστηκε το όνομα Ελλάς στα διεθνή μέσα ενημέρωσης και στο διαδίκτυο, με την εξέγερσή σας για το θάνατο του Αλέξανδρου. Και αυτό θέλω να σας πω, ότι η επανάσταση ήδη έχει δρομολογηθεί. Από κει και πέρα, προσέξτε μη σας καπελώσουν κομματικές και άλλες διεκδικήσεις. Ταυτόχρονα, με ρωτάτε για τον ερωτισμό στο σύγχρονο άνθρωπο. Πιστεύω ότι έχετε επιστρέψει στο ρομαντισμό. Δηλαδή, οι έρωτες σήμερα, της ηλικίας σας και λίγο μεγαλύτεροι, είναι ρομαντικοί. Κι αυτό είναι πάρα πολύ ωραίο, διότι ο ρομαντισμός είναι μια πολύ όμορφη κατάσταση του ανθρώπου. Αλλά απελευθερώθηκαν τόσο πολύ απότομα οι γυναίκες, που τρομάξαν τους άνδρες, και από δω και πέρα, για να βρείτε αρσενικό, θα πρέπει να ιδρώσετε.

Αθηνά Μιχαλακιά (μαθήτριά): Διαβάζοντας κανείς το *Φύλλο* δεν είναι δυνατό, παράλληλα με την εμπλοκή στο μύθο, να μην οδηγηθεί συνειρμικά σε άλλες διαστάσεις της κοινωνικής ζωής του ανθρώπου και να αγγίξει χώρους, όπως αυτόν της θρησκείας, της ηθικής, της φιλοσοφίας ή της κοινωνιολογίας. Πιστεύετε πως η αξία ενός μύθου έγκειται στο γεγονός πως,

καθώς ξετυλίγεται, υπηρετεί αυτούς τους τομείς της κοινωνικότητας του ανθρώπου, στοχεύοντας στην προβολή τους, ή είναι ο συνειρμός δημιουργού και αναγνώστη που αυθόρμητα οδηγεί σ' αυτούς τους χώρους;

Βασίλης Βασιλικός: Νομίζω ότι η απάντηση βρίσκεται στο τέλος της ερώτησής σου. Στη σχέση δημιουργού και αναγνώστη.

Στάθης Κουτσούνης: Αν δημιουργηθεί βέβαια. Άλλωστε, κύριε Βασιλικέ, ο συγγραφέας γράφει το έργο του, αλλά ο αναγνώστης το ξαναγράφει με τον δικό του τρόπο καθώς το διαβάζει.

Βασίλης Βασιλικός: Ναι, αυτό είναι.

Στάθης Κουτσούνης: Δηλαδή, το επανοδημιουργεί, ερμηνεύοντάς το με την προσωπική του αίσθηση, εξού και οι πολλές ερμηνείες. Γι' αυτό λέμε ότι το *Φύλλο* μπορεί να είναι οικολογικό, ερωτικό, κοινωνικό κ.λπ. Αν ένα έργο μείνει κλειδωμένο στο συρτάρι, είναι σαν ανύπαρκτο. Βγαίνοντας στο φως και ερχόμενο σε επαφή με πολλούς αναγνώστες, παίρνει και πολλές διαστάσεις. Αν είναι μονοσήμαντο, τόσο το χειρότερο.

Μαριάννα Ματθαίου (μαθήτριά): Αναφέρετε σε κάποια στιγμή τη φράση «τα όνειρα των θεών δεν είναι για μας». Αυτό εσείς πως το εξηγείτε; Σίγουρα ο καθένας το εκλαμβάνει διαφορετικά. Μια δικιά σας ερμηνεία θέλω ή με τι συναισθήματα το γράψατε εσείς.

Βασίλης Βασιλικός: Είναι απλώς μια έκφραση. Δεν είναι κυριολεκτικό. Θέλει να πει ότι η αναζήτηση του απολύτου δεν είναι για μας. Πάντως, ωραία το επισημάνετε.

Ιφιγένεια Σαγιά (μαθήτριά): Υπήρξε το γράψιμο ένα είδος *Φύλλου* απέναντι σ' έναν κόσμο που δεν είχατε διαλέξει εσείς να ζήσετε ή που δε σας άρεσε;

Βασίλης Βασιλικός: Βέβαια. Εγώ έτσι τη γλίτωσα. Έχω βγάλει ένα βιβλίο με συνεντεύξεις μου στον δημοσιογράφο Δημήτρη Γκιώνη, κι όταν με ρώτησε τι τίτλο να βάλουμε, λέω, *Καλύτερα στον τυπογράφο παρά στον ψυχαναλυτή*. Το γράψιμο ήτανε πάντα η πόρτα διαφυγής. Και μου χρησίμευσε πάρα πολύ σαν

αποφυγή της αυτοκτονίας. Γιατί όταν πέθανε η πρώτη μου γυναίκα, στην αγκαλιά μου στη Ρώμη, ξαφνικά, χωρίς να έχει προηγηθεί αρρώστια, εκεί ήμουν έτοιμος να φύγω κι εγώ. Και αρχίζω και γράφω, και γράφω πέντε βιβλία, το *Τελευταίο αντίο*, τη *Φλόγα της αγάπης*, το *Βραχιόλι*, την *Ατελείωτη επιστολή* και τον *Τρομερό μήνα Αύγουστο*, το μόνο βιβλίο μου που δεν έχω ξαναδιαβάσει. Έτσι, γλίτωσα την τάση της αυτοκτονίας. Το κενό παρέμεινε, όμως, αλλά όχι πια τόσο έντονο όσο ήταν στην αρχή. Κι αφού δεν είχα το θάρρος να αυτοκτονήσω, σκέφτηκα το αεροπλάνο, επειδή είχα φοβία, το fear of flying. Κανονίζω λοιπόν στην Αμερική 45 διαλέξεις, μία τη μέρα, σε 45 διαφορετικές πολιτείες, και λέω δεν μπορεί, 1 στα 45 θα πέσει. Και μια φορά, γυρίζοντας απ' τη Φλόριδα, πέφτουμε σε τυφώνα. Γυρίζει το αεροπλάνο ανάποδα, πέφτουν κάτω οι αεροσυνδοί, πανικός, οπότε εγώ σαν Ιησούς Χριστός, τότε είχα κι ένα μούσι και ήμουν 40 κιλά, σηκώνομαι και λέω don't worry, don't worry, Jesus is with us. Με κοιτούσαν, εγώ νόμιζα ότι έφτασε επιτέλους η ποθητή στιγμή να πέσουμε, οπότε ήμουν πανευτυχής. Μετά, όταν προσγειωθήκαμε, έρχονται οι αεροσυνδοί και μου λένε, ποιος είστε, πού βρήκατε αυτό το κουράγιο, τη στιγμή της καταστροφής, να μας δώσετε δύναμη; Τώρα τι να πω εγώ; Ότι δυστυχώς δεν έπεσε; Αλλά, γιατί σας το είπα αυτό; Για να σας δείξω, σχετικά με την ερώτηση που μου κάνατε, ότι κάθε μορφή δημιουργίας είναι λυτρωτική.

Λουκάς Παπασιδέρης (μαθητής): Βλέπουμε τον Λάζαρο να αντιμετωπίζει πολλές προκλήσεις της μεταπολεμικής Ελλάδας, όπως την έντονη αστικοποίηση και το βανδαλισμό του φυσικού περιβάλλοντος. Ο σημερινός Λάζαρος τι προβλήματα θα αντιμετωπίζει;

Βασίλης Βασιλικός: Ο Λάζαρος της εποχής εκείνης είχε μπροστά του ένα μέλλον, με πολλά πράγματα να παλέψει, όπως, ας πούμε, την →

→ ανατροπή της καθεστηκυίας τάξεως. Η διαφορά είναι ότι εσείς δεν έχετε αυτή την πολυτέλεια του Λάζαρου. Σκοτώνουμε το παρόν όταν δεν υπάρχει μέλλον. Και νομίζω ότι, χωρίς να το έχετε συνειδητοποιήσει 100%, είστε θύματα μιας κατάστασης. Δηλαδή, έχουμε γεμίσει από άνεργους πτυχιούχους, από επιστήμονες που δεν μπορούν να δώσουν το δείγμα των ικανότητων τους. Και όλα αυτά θα πρέπει να δημιουργούν μια αγωγή στον σημερινό Λάζαρο, να δημιουργούν μια αίτηση ανατροπής, αλλά όχι όπως τη θεωρούσαμε άλλοτε. Πώς μπορεί σήμερα να γίνει αυτή η ανατροπή; Υπήρξε η προοπτική της αντιπαγκοσμιοποίησης, η οποία ξεκίνησε το '98 και το 2001 έφτασε να είναι πλέον παγκόσμιο κίνημα. Είχε και τον πρώτο νεκρό στη Γένοβα τον Ιούλιο του 2001. Κι εγώ έβλεπα εκεί να γεννιέται η καινούργια ουτοπία, γιατί ο κόσμος προχωράει με ουτοπίες, δεν προχωράει με συγκεκριμένα προγράμματα. Όταν η ουτοπία γίνεται τόπος, τότε αποκτά συγκεκριμένο πρόγραμμα και πεθαίνει. Γιατί ο τόπος είναι μνήμα, ενώ η ουτοπία είναι η κινητήρια δύναμη της ανθρωπότητας. Και μετά, 11 Σεπτεμβρίου του 2001, τι γίνεται; Οι δίδυμοι πύργοι. Βγαίνει ο πλανητάρχης και λέει: όποιος είναι εναντίον μας είναι τρομοκράτης. Οι αντιπαγκοσμιοποιητές ήταν εναντίον της καθεστηκυίας τάξεως κι εκεί έφαγα μια μεγάλη μαχαιριά το κίνημα της αντιπαγκοσμιοποίησης και σιγά σιγά ατόνησε, διότι βγήκαμε όλοι τρομοκράτες. Εμένα οι Αμερικάνοι με βγάλαν αρχηγό της «17 Νοέμβρη». Ξαφνικά όμως τώρα γυρίζουν τα πράγματα και υπάρχει πάλι κάποιο φως. Εγώ πιστεύω ότι το σήμα της νέας, όχι αντιπαγκοσμιοποίησης, αλλά της νέας επανάστασης στο καθεστώς, στην καθεστηκυία τάξη του χρήματος, του σκέτου χρήματος, τύπου Βγενόπουλου, το έχει δώσει η Ελλάδα. Δηλαδή, θα παίξουν μεγάλο ρόλο τα γεγονότα του Δεκεμβρίου, όταν εσείς διαδηλώνατε. Όχι όταν εκμεταλλεύονταν τον δικό σας κίνημα οι από πίσω, οι κουκουλοφόροι. Έχετε ακούσει για το Μάη του '68 στη Γαλλία; Εγώ ήμουνα εκεί, δεν καταλαβαίναμε τι συμβαίνει, παίρναμε μέρος, φωνάζαμε, αλλά δεν ξέραμε ότι θα γίνει σύμβολο. Αυτό θα γίνει και ο Δεκέμβρης του 2008, που ξεκίνησε απ' την Ελλάδα. Άρα ο σύγχρονος Λάζαρος πρέπει να είναι πολύ πιο πονηρός απ' τον δικό μου, για να μπορέσει να παλέψει το σύστημα μέσα από το σύστημα, όχι απ' έξω.

Στάθης Κουτσούνης: Κι εγώ το πιστεύω αυτό, ο σύγχρονος Λάζαρος αντιμετωπίζει πολύ περισσότερες δυσκολίες σε σχέση με το Λάζαρο της δεκαετίας του '50. Διότι τότε τα προβλήματα ήταν χειροπιαστά και οι νέοι αντλούσαν ευχαρίστηση από τον αγώνα τους: σήμερα τα προβλήματα είναι και ασαφή πολλές φορές και μετέωρα, δεν είναι τόσο ξεκάθαρα όσο ήταν τότε, με αποτέλεσμα να προκαλείται ενίοτε κάποια σύγχυση.

Θάνος Παπουτσής-Κοξαράκης (μαθητής): Η ιστορία του Ζ ακόμα αποκρύπτεται από τα βιβλία της ιστορίας ή είναι πάντα εκτός ύλης. Σε μια εποχή πιο δύσκολη από τη δική μας, πώς βρήκατε το θάρρος και γιατί γράψατε αυτό το βιβλίο;

Βασίλης Βασιλικός: Το Ζ ήταν παραγγελία από τον πολιτικό μου ινστρουκτορα και το 'γραψα για κατίρι του.

Λοιπόν, θα σας πω τελειώνοντας δυο ανεκδοτάκια. Το Φύλλο το έβγαλα με δικά μου λεφτά. Δούλευα βοηθός σκηνοθέτη και τα λεφτά που έπαιρνα τα επένδυα στο να βγάλω τα βιβλία μου. Και μια μέρα στη Θεσσαλονίκη, όταν πρωτοβγήκε το Φύλλο, έρχεται η Μαρίνα Καραγάτση, η κόρη του Καραγάτση. Νέα κοπέλα, στην ηλικία μου, και θέλω να τη βγάλω να της κάνω το γεύμα. Δεν είχα λεφτά και πήγα να δω πόσα αντίτυπα του Φύλλου πουλήθηκαν. Και δύο να είχαν πουληθεί θα πληρωνόμουν και θα τα αντικαθιστούσα εγώ, γιατί εγώ τα πήγαινα με το χέρι σαν τον Σαμαράκη, ο Σαμαράκης κι εγώ μοιράζαμε τα βιβλία μας στα βιβλιοπωλεία, αφού τα βγάλαμε με δικά μας έξοδα. Πάω λοιπόν στου Ζαχαρόπουλου, το

μεγάλο βιβλιοπωλείο της Θεσσαλονίκης, και ρωτάω: πόσα; Πάει μέσα, ούτε ένα μου λείει. Χαρά εγώ, αρχίζω να βγάζω τα πέντε, πέντε παίρνανε τη φορά, γιατί θα εισέπραττα αυτά που πουλήθηκαν, και ακούγεται μια φωνή απ' το βάθος: εδώ είναι. Ρωτάω, πόσα; Έξι, μου λείει. Μα αφού άφησα πέντε. Μας χρωστάτε κι ένα... Για να καταλάβετε δηλαδή πόσο δύσκολα ήταν τα πράγματα τότε. Μια άλλη φορά, υπήρχε ένα βιβλιοπωλείο στην Αθήνα, Ιπποκράτους, που ήταν το νεκροταφείο των εκδοτών. Δηλαδή, ο βιβλιοπώλης αυτός αγόραζε όσα βιβλία μέναν απούλητα από τους εκδότες που φαλίρανε και είχε έναν πάγκο στην Ιπποκράτους, μεταξυ Σόλωνος και Ακαδημίας, τεράστιο με 2.000 τίτλους, και πουλούσε με το κιλό. Εγώ είχα αγανακτήσει τότε με τους εκδότες, γιατί όλοι κρίση λέγανε ότι περνάει το βιβλίο, και πήγα σ' αυτόν. Του δίνω λοιπόν βιβλία μου και τα Σάββατα πήγαινα κι έβλεπα ότι αγοράζονταν. Όταν ήμουνα εκεί, τους έλεγε, αυτός είναι ο συγγραφέας, θέλετε να σας βάλει καμιά υπογραφή; Οι επτά στους δέκα απαντούσαν, δε θέλουμε μουτζούρες. Τα 'χανα εγώ. Μια φορά, πριν απ' την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του Ράλλη, '76 μάλλον, μπαίνει ένας πατέρας, αγωνιστής αριστερός, με την κορούλα του 14 χρονών. Ζήτησε το Ζ. Ήθελε να μιήσει την κόρη του στην προοδευτική λογοτεχνία. Ώσπου να του το φέρουν, γυρίζει στην κόρη του και λέει, να, ο συγγραφέας. Με κοιτάει το κορτσάκι, τότε ήμουνα πολύ αδύνατος με μούσι, και πέφτει λιπόθυμο. Όταν συνήλθε, προσπάθησα να καταλάβω τι συνέβη. Ξέρετε τι ήτανε; Μέχρι το '78 δεν υπήρχε κείμενο στα αναγνωστικά του δημοτικού και του γυμνασίου, τότε δεν υπήρχε λύκειο, που να έχει γραφτεί από ζώντα συγγραφέα. Ήταν όλοι νεκροί. Οπότε, το κορτσάκι νόμισε πως είδε το φάντασμά μου, γιατί τότε έμοιαζα με φάντασμα.

Και το τελευταίο, μια εμπειρία μου απ' την ΕΡΤ, όταν ήμουνα Γενικός Διευθυντής. Είχαμε ένα πρόβλημα με τον Κωνσταντίνο Καραμανλή, που ήθελε να κοιμηθεί αμέσως μετά το δελτίο ειδήσεων των 12. Μια ταινία, όμως, μπορούσε να τελειώσει 12 παρά δέκα αλλά μπορούσε να πάει και 12 και τέταρτο. Και επί τέσσερις μήνες με τον ιδιαίτερό του, τον Μολυβιάτη, ήμουν σε συνεννόηση, να πάρουμε κάποια λεπτά, να μην κόψουμε μια ταινία που έχει τρία λεπτά να τελειώσει και να τη δεις μετά από μισή ώρα... Μια μέρα παίζαμε τον Άμλετ του Shakespeare, με τον Lawrence Olivier, δυόμισι ώρες, άρχιζε στις 11, θα τελειώνει στη μιάμιση. Οπότε εγώ ανεβαίνω απάνω, όπου τότε οι πασόκοι είχαν τιμωρήσει τους νεοδημοκράτες σκηνοθέτες να κάθονται στο καμαράκι ροής, ελέγχοντας τη ροή του προγράμματος, και τους λέω, στις δώδεκα θα κόψετε. Αλλά μην κόψετε κι οπουδήποτε. Τι θέλετε να πείτε, κύριε Γενικέ; Καθόλου δε με συμπαθούσαν. Λέω, εκεί που τελειώνει κάποιος διάλογος. Δεν ξέρουμε εγγλέζικα. Εκεί που τελειώνει μια σεκάνς. Τι είναι σεκάνς; Σεκάνς είναι το πρώτο πράγμα που μαθαίνει ένας σκηνοθέτης. Καλά, λένε. Και πού κόβουμε; Στο Να Ζει κανείς ή, Το be or. Αρχίζουν λοιπόν οι ειδήσεις και τελειώνουν δώδεκα και είκοσι. Και δώδεκα και είκοσι, not to be. Οπότε, μας παρέλαβε το Reuter... Λοιπόν, σας ευχαριστούμε και καλή συνέχεια.

ΣΗΜΕΙΩΣΗ:

Η συζήτηση πραγματοποιήθηκε στο Λύκειο της Σχολής Ι. Μ. Παναγιωτόπουλου στις 9 Φεβρουαρίου 2009. Οι φιλόλογοι Δημήτρα Αντωνοπούλου, Νίκος Κατσαρός, Ελισάβετ Νικολοπούλου και Χρήστος Ντανάκας, υπό το συντονισμό του ποιητή και φιλόλογου Στάθη Κουτσούνη, Διευθυντή του Λυκείου της Σχολής, εργάστηκαν με τους μαθητές της Α' και της Β' τάξης πάνω στην πρώτη νουβέλα από την τριλογία Το φύλλο, Το ηγηγάδι, Τ' αγγέλιασμα του Βασίλη Βασιλικού. Η απομαγνητοφώνηση της ηχογραφημένης συζήτησης έγινε από την Έφη Αλεξανδρή. Το κείμενο επιμελήθηκε ο Στάθης Κουτσούνης.

Μέχρι το '78 δεν υπήρχε κείμενο στα αναγνωστικά του δημοτικού και του γυμνασίου, τότε δεν υπήρχε λύκειο, που να έχει γραφτεί από ζώντα συγγραφέα. Ήταν όλοι νεκροί.